

**Parakh**

Research Journal Deptt. of Punjabi  
Language & Literature  
Lahore College for Women University Lahore  
(Pakistan)  
Vol: 8, July- Dec. 2023

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب  
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)  
جولائی - دسمبر 2023ء، مسلسل شمارہ 16

☆ ڈاکٹر فوزیہ حنیف

**PAKISTANI PUNJABI KAHANI WICH MAZAHMATI  
MUHRR**

پاکستانی پنجابی کہانی وچ مزاحمتی مہاڑ

Abstract

This research article deals with the different reasons of resistance in Pakistani Punjabi Stories. Pakistani Punjabi writers have awareness about the rights of society so they always raise voice for reformation and improvement of society. In fact most strong confrontation is by the pen of writers. So Pakistani Punjabi Story writers keenly observe the causes of deterioration of society and resist against paucity of wisdom about human existence, poverty, rapid increase in population, feudalism, capitalism, martial Law, racialism and gender discrimination, imperialism, economic and social injustice. Pakistani Punjabi writers have also described the rights of women and their important role in society, culture and

☆ اسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، گورنمنٹ اسلامیہ گریجویٹ کالج، ریلوے روڈ، لاہور



civilization. They have also resisted against bad custom and tradition, tyranny and oppression in Kashmir, some falsehood being added in history and culture.

**Keywords:** Resistance, Stories, History, Culture, Civilization

کہانی دامنڈھ انسانی جیون وچ فطرت دے رنگاں رہن سہن تے دکھ سکھ تے اپنے وچاردوجیاں نال سانجھے کرن نال بجھا۔ پنجابی کہانی کاراں اپنے داخلی تے خارجی حالات دے اثر پیٹھ کہانیاں لکھیاں۔ اوہناں سماج وچ موجود اچھے مسئلیاں نوں اپنیاں کہانیاں دا موضوع بنایا جیہڑے نہ صرف وسیب وچ خرابی دا کارن نہیں سگوں لوکائی دی اندرلی ٹٹ بھج ظاہر کردے نیں۔ پنجابی کہانیاں وچ لکھاریاں نے اخلاقی گراوٹ، جاگیردارانہ تے سرمایہ دارانہ استحصال، طبقاتی کشمکش، معاشی لوڑاں دا پورن نہ ہونا، مارشل لاء، رائے دی آزادی نہ ہونا تے دیس دی ونڈ پاروں جنم لین والے مسئلیاں دے خلاف مزاحمت بیان کیتی۔ ایس سلسلے وچ نذر فاطمہ دیاں کہانیاں دا مجموعہ ”کاغذ دی زنجیر“ ذکر جوگ اے۔ کہانیاں لہودی سُرخئی، کاغذ دی زنجیر، پت جھڑ، سفنیاں دا دیس، پردیسی، شاہکار تے آسیہ اجیہیاں کہانیاں نیں جنہاں وچ بھرپور مزاحمت اے۔ کہانی ”لہودی سُرخئی“ دے سرنا نوں پیٹھ جنت وچ حضرت ”حوا“ دی مزاحمت تے زندگی دی مقصدیت نوں اُگھیریا گیا اے۔ حضرت ”حوا“ جنت دے باغ وچ نہیں رہنا چاہندی سی اوس نوں بنان وچ اوہدا کوئی حصہ نہیں سی۔ جیویں اوس ”آدم“ نوں آکھدی اے:

”کاش اسیں کسے ایسے باغ وچ رہندے جیہدی دھرتی وچوں ساڈے اپنے پسینے دی مہک آوندی تے جیہدے پھلاں وچ ساڈے لہودی سُرخئی ڈھلکاں ماردی“۔ (1)

حضرت آدم تے حوا دونوں دی جنت وچ مزاحمت دے عمل نے اوہناں نوں دُنیا تے امر کردتا۔ ایہہ اوہ منزل سی جس راہیں دُنیا دے پندھ وچوں لنگھ کے بندہ اشرف المخلوقات دی صف وچ کھلو گیا تے اوہنوں اللہ تعالیٰ دا وصل حاصل ہويا۔ ”کاغذ دی زنجیر“ یتیم نوجوان نال اوہدے اپنیاں دے دھرتے ماضی دی بھال دی کہانی اے۔

جہدے وچ نذر فاطمہ ہوراں سماجی بے حسی تے سامراجی ذہنیت الیکٹی اے۔ نوجوان دی ملاقات بڈھے مصور نال ہوئی جیہڑا نہ صرف جوان نوں ماضی سگوں اوہدے پیو دے دشمنان نال ڈٹ کے مقابلہ کرن تے امن دے دیس اپڑن لئی دسیا مصور نے اپنی تصویر دے رنگاں دی وضاحت شہیداں دے لہو غلامی دے سیاہ رنگ تے آؤن والے مستقبل دے سنہرے رنگاں نال کیتی جیہڑی انقلاب دا پیش خیمہ سی۔ اخیر مصور اپنی منزل نوں ٹر پیا تے آکھیا جس وچ مزاحمت بھر پور اے کہ تیرے دماغ تے خیالاں اتے کاغذ دیاں زنجیراں پناں نیں۔ اخیر جوان نے اپناں زنجیراں توڑ کے آزادی دی حیاتی لہئی۔ کہانی ”سُفنیاں دادیس“ وچ مرکزی کردار ”شکیلہ“ نے زندگی دا ڈٹ کے مقابلہ کرن دی تھاں سفنیاں دے دیس وچ رہنا جاپیا۔ اوہدا پتر اک بلی گھر لے آیا تے اوہنوں بھر پور توجہ دتی۔ شکیلہ دے دل وچ ڈر بہ گیا کدھرے بلی دی محبت پاروں اوہدا پتر کھس نہ جاوے۔ شکیلہ نے بلی نوں گھروں کڈھ دتا۔ پر بلی مزاحمت کردی فیروں کول آگئی۔ نذر فاطمہ دی کہانی ”شاہکار“ وچ اک آرٹسٹ ”نوشابہ“ دی تصویر راہیں تہذیبی تے ثقافتی مزاحمت نوں اگھیر یا گیا اے۔ نمائش وچ کالج دی لیکچرار اپناں شاگرداں نال آئی تے نوشابہ دی تصویر دی وضاحت اچ کیتی:

”ایہہ تصویر ”اج دی عورت“ اُتے بھر پور طنز اے۔ گھرے دامودھا ہونا ایس گل دی علامت اے کہ اج دی عورت حالات دے سامنے جھک گئی اے۔ گھرے دا خالی ہونا ایس گل دا سہیل اے کہ اوہدے مستقبل لئی کوئی واضح مقصد نہیں۔ ٹٹا ہو یا ڈھکن ایہہ پیا دسد اے کہ اج دی عورت دے بس اتوں عزت دا تاج ڈگ کے مٹی وچ مل گیا اے۔“ (2)

کہانی وچ نوشابہ نے بطور سوانی اج دے دور دیاں سوانیاں نوں اپنے شاہکار راہیں جگان دی کوشش کیتی اے۔ اوہدا ایہہ شاہکار سماج دی عورت دے حالات سامنے جھکن دے خلاف مزاحمت اے۔ نذر فاطمہ دی کہانی ”آسیہ“ وچ فرعون دے خدائی دے دعوے دے خلاف اوہدی گھر والی تے آواز چلی۔ کہانی وچ ”آسیہ“ اچھا کردار اے چہنہ نہ صرف گھر والے نال غلط اصولاں دے خلاف بغاوت کیتی سگوں اوس مصر دے لوکاں نوں وی اوہ زبان دتی جس حق دا ساتھ دتا۔ اخیر حضرت موسیٰ بنی اسرائیل دیاں زندگیوں وچ تبدیلی لیائے تے فرعون دا لشکر سمندر وچ

غرق ہو گیا۔ ایس طرح اس حق تے باطل دی جنگ وچ جت حق تے سچ دی ہوئی۔ مسرت کلا نچوی ہوراں دا کہانیاں دا مجموعہ ”اُچی دھرتی جھکا اسمان“ وچ شامل کہانیاں چھیکڑی شعاع، چیندیں قبرستان کیوں، کوڑیاں عزتاں کوڑے طور وچ مزاحمتی ردعمل نمایاں اے۔ ”چھیکڑی شعاع“ کہانی ذات برادری وچ ویاہ کرن دی رسم پاروں بن ویاہیاں سوانیاں دے مسئلایاں بارے جانکاری اے۔ کہانی کارن نے فاطمہ تے سعید احمد دے کردار راہیں غلط رسم مکان دا جتن کیتا۔ دو جی کہانی ”چیندیں قبرستان کیوں؟“ وچ مرکزی کردار رُب نواز مردیاں دے کفن چوری کرن داکم کردا سی۔ جدکہ اوہدی گھر والی زینوں، حلال کھانا چاہندی سی۔ اوس گھر والے نوں مردیاں دے کفن چوری کرن توں ہتکیا تے اوہنوں کاروبار کرن لئی اپنے سہاگ دیاں گانیاں دتیاں۔ ”گوڑیاں عزتاں کوڑے طور“ وچ وٹے سٹے دے ناں تے ہون والے ویاہواں دی راہ وچ مزاحمت دسدی اے۔ کہانی وچ زیودے وٹے وچ آئی عاشری جدوں رُس کے ماں پیودے گھر چلی گئی تے زیودے ماں پیو اوس نوں اپنے گھر لے آئے۔ زیو بھر جائی خاطر گھرتے اولاد بر باد نہیں کرنا چاہندی سی۔ پس زیو اپنے ماں پیو بھراتے گھر والیاں دیاں بنائیاں غلط رسماں دے خلاف مزاحمت کردیاں خط لکھیا:

”میں کوڑیاں عزتاں تے کوجھیاں رسماں دے پگھوں آپڑیں ممتا تے گھر

دی قربانی نہیں ڈے سگدی“۔ (3)

آخر زیو ایہہ رقعہ اپنی ماں دے سر ہانے رکھ کے نکل آئی تاں جے اپنے گھر نوں بچا سکے۔ غلام مصطفیٰ بسمل ہوراں دیاں کہانیاں دے مجموعے ”ہسدیاں سولاں“ وچ شامل ”ہاسے پیڑاں دے“، ”تریہہ روپے تے ٹیٹا تارا“ مزاحمتی کہانیاں نیں۔ ہاسے پیڑاں دے وچ ”صفو“ ورگی سوانی نے نشئی بھرا دے پسیاں لئی اوس نوں وچکن تے گھر والے دے شک کرن پاروں طوائف بن گئی۔ آخر جدوں اوہدا گھر والا غلطی دے احساس پاروں پریتا تے صفو اپنی عزت نیلام ہو جان پاروں اپنے خاوند نوں معاف نہ کیتا تے اوہنوں قتل کردتا۔ ایہہ اجیبی سوانی دا مزاحمتی روئی سی جس نوں نہ تے بھرانے عزت دتی تے نہ ای گھر والے نیں۔ کہانی ”تریہہ روپے“ وچ اک پاسے شہابے گورکن دا پتر گواچ گیا تے دو جے پاسے بھکھ نے گھر وچ ڈیرے لالتے۔ آخر جدوں کوئی مردہ دفناؤن نہ آؤندا تاں اک دن مجبور ہو کے شہابا، اک بال دا خون کردتا۔ دو جے دن لوک اوس لاوارث بال دی لاش دفناؤن لئی شہابے نوں آکھیا تے

اوس نوں دن کرن دی مزدوری تریہہ روپے دتی۔ لاوارث بال شہا بے دا ای پُتر سی۔ آخر شہا با پچھتا یا پر کچھ نہیں کرسکدا سی۔ شہا با اخلاقی تے معاشی مزاحمت پاروں اپنے ای بال دا قاتل ہو یا۔ کہانی ”ٹٹیا تارا“ وچ گامے نوں پڑھن لکھن دے باوجود نوکری نہ بھی اک دن اوس نوں جھمر سائیں ملیا جیہڑا دن نوں فقیر بنیا ہوندا تے رات نوں لوکاں گھر ڈاکے ماردا۔ اک رات جدوں چار چھیرے ہنیرا ہو گیا تاں گامے جھمر سائیں داراہ ڈکیا۔ جھمر سائیں اوس نوں پچھیا توں کون ایس میری راہ ڈکن والا تاں استھے دونواں دی گل بات وچوں مزاحمت دسدی اے کہ ”میں پنڈا پھرے دارتے وسنیکاں دارا اکھاواں۔ جھمر سائیں نے اوس دی بہادری تے مزاحمت توں متاثر ہو کے اوس نوں اپنے ڈیرے تے بلایا۔ گاما اپنے گھر والیاں نوں چنگا مستقبل تے روزی دین لئی جھمر سائیں نال برے کماں تے جُت گیا۔ آخر جھمر سائیں دی کلی وچوں اپنی بھین اُجڑ کے نکلدیاں ویکھ کے گاما اپنے بہروپ نوں ختم کر کے بھین نوں پچھیا پئی جھوٹے پیر تیرے نال کوئی اجیہو سلوک تے نہیں کیتا اوس ویلے بھین نے طرحاں مزاحمت کیتی:

”پینوں دا پورے ٹل نال اٹھیا ہو یا تہا اوہدیاں گھلاں تے پنجاں اُنگلاں  
 دا نشان چھڈ گیا.....“ جدوں میرے جیہیاں ناکھٹیاں بھیناں دے تیرے  
 ورگے ویر بے غیرت بن کے دوجیاں دیاں دھیاں نوں اُدھال کے  
 میلیاں اکھاں نال ویکھن دا مُڈھ بھنن تے اوہ نماںیاں دوجیاں توں  
 کیہڑے چنگے سبھا دی آس رکھن.....“۔ (4)

خالدہ ملک ہوراں دے مجموعے ”زُلفاں، چھلے چھلے“ وچ شامل کہانیاں ”نکی جیہی گل“ تے ”تہا نوں کی اے“ مزاحمت نال پرچیاں نیں۔ کہانی ”نکی جیہی گل“ وچ مزدور ’فضل دین‘ اپنی دھی دے ولایت پلٹ جوان اُرشد نال ویاہ دے دن متھے جان مگروں ویاہ توں انکار کردتا۔ کیوں بے اُرشد نے پہلے میم نال ویاہ کیتا ہو یا سی اوہداتناں کوہ ورھیاں دا بال وی سی۔ اُرشد دی ماں بابا فضل دین نوں آکھیا پئی اوہ اپنی دھی دا ویاہ اُرشد نال کر دیوے تے اوہ پہلی ووہٹی نوں طلاق دے دیوے گا۔ ایس موقعے با بے فضل دین دی مزاحمت کجھ انج سی:

”ناں بھئی ناں میں کیوں کسے دھی اُتے سوکن پاواں تے نالے کیوں  
 اوہنوں طلاق دواواں اوہ وی تے میری دھی اے دھیاں تے ساریاں

دیاں سا بھجھیاں ہندیاں نیں، تے اخیر سارے بندے ہار گئے تے بابا  
 دین جت گیا سارے لوکی حیران سن پئی نکئی جیہی گل پاروں بابا دینا ایڈے  
 وڈے فائدے پیا گواندا اے پر بابے تے اکونکی جیہی گل آکھ کے جھگڑا ای  
 مکا چھڈ یاسی پئی..... دھیاں تے ساریاں دیاں سا بھجھیاں۔“ (5)

کہانی وچ مردی سوانی دے حق لئی بھرپور مزاحمت اے۔ سماج وچ مرد سوانیاں دی عزت تے رائے دا  
 احترام کردا ہووے تاں سماج وچ مثبت بدلاوا ضرور دسد اے۔ کہانی ”تہانوں کیہ اے؟“ وچ بچپن دی منگنی توں جنم  
 پھٹن والے نفسیاتی تے سماجی مسئلیاں بارے جانکاری اے۔ کہانی وچ ’شیدو‘، ’شفیع‘ دی بال پن دی منگ سی۔ جدوں  
 خاندانی جھگڑے پاروں ’شفیع‘ دارشتہ کدھرے ہور ہو گیا تے ’شیدو‘ مزاحمت کردیاں اوہنوں قتل کردتا۔ بابو جاوید  
 گر جا کھی دی کہانی ”منگتا نہیں فرشتہ“ وچ جوان حادثے وچ لنگڑا ہون پاروں بے روزگار ہو گیا۔ حالات توں تنگ  
 آکے اوہ خودکشی کرن لگا۔ اپنے ضمیر دی مزاحمت پاروں اوہ اپنے ماں پیو، بھین تے معصوم بھرا لئی محنت نال ذاتی  
 کاروبار شروع کیتا۔ آخر اوہ سماج وچ اپنا مقام بناؤن وچ کامیاب ہو گیا۔ اک دن اوہ اک لکھاری نوں ملیا جیہڑا  
 اپنے مضموناں وچ معذوراں دے حق دی گل کردا سی اوس ویلے لنگڑے جوان دی گل وچ مزاحمت دا عنصر نمایاں اے:

”تہاڈے صحت مند لوکاں نے ایہناں معذوراں دی بھلائی لئی قدم اٹھایا  
 اے؟ یقیناً نہیں۔ پر میں اک معذور ہو کے معذوراں دی بھلائی لئی قدم  
 اٹھائے نیں۔ میں آپ لنگڑاواں پر کنیاں بے سہاراں نوں سہارا دتا اے  
 تے اوہناں نوں اپنی زندگی دا بھار چکن دے قابل بنایا اے۔ ہور تے اک  
 پاسے رہی۔ میں چنگیاں چنگیاں رشتیاں نوں ٹھکرا کے اک انھی تے معمولی  
 لڑکی نوں اپنی زندگی دا ساتھی بنایا اے۔ تے اوہدی ہنیری زندگی وچ چانن  
 کھلا دتا اے، کیہ تسیں لوک ایہ قربانی دے سکدے او؟ ایڈا وڈا قدم چک  
 سکدے جے؟“ (6)

کہکشاں ملک دی ’فرا ایڈ دی اکھ‘ کہانی وچ مرکزی کردار اک بچہ ’منصور سی۔ جیہڑا بیماری پاروں کسے نال

گل بات نہیں کر داسی۔ اوہدی اُستانی اوس دی حیاتی وچ موجود کمی نوں فرائیڈ دی اکھ نال پچھان لیا تے اوس نوں کڑی 'نوشابہ' دے نال بٹھا دتا۔ ایس طرحاں منصور دی حیاتی وچ بدلا آیا تے اُستانی اک سڑیل بال دے جیون وچ رنگ بھرن وچ کامیاب ہو گئی۔ منصور نوں ساتھی دی لوڑ سی جیہڑا اوہدا خیال رکھے اوہ اپنیاں گلاں اوہدے نال کر سکے۔ کہانی وچ اک اُستانی اپنے شاگرد دے لاشعورتیک اپڑ کے اوس دی نفسیاتی مزاحمت نوں سمجھ کے مسئلے دا اُپالہ لیا۔ بابو جاوید گرجا کھی دی کہانی "زندہ تصویراں" غریب بندے دی کہانی جیہڑا اپنے بال بچے نوں پالن لئی ڈبے وچ تصویراں دکھاؤنداسی۔ محلے دیاک بندے (پودا پیو) اوہنوں منع کیتا پئی ایہناں تصویراں نال بالاں دا ذہن خراب ہوندا اے ایس لئی توں تصویراں نہ دکھایا کر۔ فیر اوس بابے کولوں پچھیا پئی اوہ روز کنے پیسے کمالیندا اے۔ بابے اوس نوں دسیا اوہ دس باراں روپے روز کمالیندا اے۔ پودے پیو اوس نوں سمجھایا پئی دس باراں روپے کمان کچھے توں بوہت وڈا گناہ کردا ایں۔ اتھے مزاحمت کردیاں اوس آکھیا کہ جے میں اخلاق، شرافت، جرم تے گناہ ویکھدا رہیا تے تیردا ڈھڈ کسٹراں بھراں گا۔ اک دن جدوں پودا غلط حرکت کیتی تاں اوہدے پیو ایہدا کارن بابے دیاں تصویراں نوں سمجھیاں بابے دیاں تصویراں والا ڈبہ بھن دتا۔ جدوں پودا پیو گھر پر تیا اوس پونوں دسیا پئی تیرا بابا ہُن ایدھر نہیں آوے گا کیوں جے اوہ تینوں بھیڑیاں تصویراں دکھاؤنداسی۔ ایس گل تے پودے مزاحمت ایس طرحاں نظر آؤندی اے:

”پرا بوجی تہاڈے رسالیاں اخباراں تے وی تے اوہو ای تصویراں نہیں

پھیرتساں ایس بیٹھک وچ وی تے اوہو جہیاں تصویراں ای لایاں ہو یاں

نیں۔“ (7)

آخر بابا کجھ دناں مگروں دو نکلے نکلے بال تے اک جوان گڑی لے کے پودے گھر آیا۔ پودے پیو نوں آکھیا پئی میں تصویراں تے دکھانیاں چھڈ دتیاں نہیں پر میریاں ایہناں زندہ تصویراں نوں کوئی نہیں ویکھدا جیہڑیاں میریاں مجبوریاں نہیں۔ پودا پیو کجھ نہ کر سکیا۔ معاشرے دا المیہ اے پئی برائی نوں تے مکاؤنا چاہندے آں پر برائی دی جڑ نہیں مکاؤندے۔ بابو جاوید گرجا کھی دی کہانی "عبدل" سوانیاں دے حق بارے مزاحمت اے۔ کہانی 'عبدل وچ' سماج وچ ودھدی فحاشی دے خلاف کجھ جواناں اصلاح معاشرہ دی تحریک چلائی تاں جے محلے دیاں دکاناں مکاناں

گلیاں وچوں تنکیاں تے بے ہودہ فوٹواں تے فلمی پوسٹراں نوں مُکاسکن۔ اخیر عبدال اوہناں نوں اپنے محلے وچ غلط دھندا کرن والی سوانی بارے جانکاری دتی۔ سارے دوستاں نہ صرف سوانی نوں بُرائی توں روکیا سگوں اوس دے گھر جان والے راہگیراں نوں وی ڈکیا۔ پر مسئلے دا کوئی حل نہ نکلیا۔ عبدال آکھیا تئیں سب غلط کر رہے او۔ درحقیقت بُرائی دی اصل وجہ ختم کردتی جاوے تاں مسئلہ حل ہو جاوے گا۔ اخیر عبدال مزاحمت کیتی سارے سماج نال ٹکر لے کے اوس زبانی نال ویاہ کر لیا تاں جے پورے محلے نوں بُرائی توں بچا سکے۔

نعمت احمد دے مجموعے ”بسنتی“ وچ شامل ”بسنتی“ نوکری، ذیلدار تے گھرو لاٹ مزاحمتی کہانیاں نیں۔ کہانی ”بسنتی“، دامرکزی کردار ”بسنتی“ سی۔ جیہدے پتر کلدیپ سنگھ مزدوراں دے حق لئی جلوس دی آگوائی کیتی تے گولیاں دا نشانہ بن گیا۔ جد کلدیپ سنگھ دی لاش گھر آئی تاں؛ بسنتی دادو جا پتر دلپ سنگھ وی فوج توں چھٹی لے کے گھر آیا سی۔ اوسے دن دلپ سنگھ دی چھٹی مکن دا خط آیا ڈیوٹی تے حاضر ہون دا آکھیا گیا۔ بسنتی سوچیا اک پتر نوں سینا نے نگل لیا تے دو جے نوں دیش دے دھرم ویراں نوں گولیاں نال ون لئی بلا لیا اے۔ فیصلہ کیتا پئی اوہ اپنے پتر نوں نہیں جان دیوے گی۔ آخر بسنتی نے اپنیاں بڈھیاں باہواں تے جُٹے دا پورا ٹل لا کے چھوی نال دلپ سنگھ دی لت وڈھ دتی جیویں کہ اوس دا آکھناسی:

”میں دلپ سنگھ دی لت نہیں وڈھی ظلم دی ریت دی شہ رگ وڈھ دتی

اے۔“ (8)

نعمت احمد دی کہانی ”نوکری“ وچ مرکزی کردار والٹر جوزف دی مزاحمت اے۔ جیہڑا اپنے مذہب نوں صحیح معنیاں وچ نافذ کروانا چاہندا سی۔ جدوں اوس نوں کدھروں نوکری نہ لہھی تے تھک ہار کے اوہ پادری بن گیا۔ اوہ پیسیاں لئی مذہب دی تبلیغ کرداتے ہدیہ وصولدا۔ جدوں اوہ مائی بدھاں دے گھر گیا تاں ویکھیا اوہنے اپنی کل کمائی اوہدی جھولی وچ پادتی اے تے خود بھٹکھی مرن لئی تیار اے۔ اوس ویلے اپنے ضمیر دی مزاحمت پاروں اوس نوں چھڈ دتا۔ ایس کہانی وچ مذہب دے ناں تے دو جیاں دا استحصال کرن والیاں دے روئیاں بارے جانکاری اے۔ پادری جیہڑے معاشی مسئلیاں نوں حل کرن لئی لوکاں دا مذہبی پکیوں استحصال کردے اوہناں دے خلاف مرکزی کردار والٹر جوزف راہیں مزاحمت اے۔ کہانی ”ذیلدار“ وچ انگریزاں دے دور وچ پنجاب واسیاں نال ہون والے دھرو دی گل



اے۔ شیر و ذیلدار اور رگے انگریزاں دے ٹکڑیاں تے پلدے رہے تے جہاں پنجاب دے پتراں نوں انگریز فوج وچ بھرتی کروا کے دھرتی نوں بانجھ کروایا، اوہناں دے خلاف مزاحمت دسدی اے۔ کہانی ”گھرولاٹ“ وچ پنجاب دی تے دھرتی گھرولاٹ بن کے پنجاب اُتے قہر پاؤن والیاں دے خلاف مزاحمتی آواز چلی۔ اُچے شملے والے دولت منداں تے اوہناں دے محل ماڑیاں دے خلاف بولدی تے اپنے حق دی گل کردی۔ اخیر گھرولاٹ ٹیپاں نوں آکھیا ایہہ جو بن، ہُسن، جوانی سبھ گُوڑاے۔ مال مایا اے ایہدے اُتے مان نہ کرو تے ہیراں نوں کائنات دی مورت وچ رنگ بھرن دیور اُنجھیو ایہناں ہیراں نوں بندی خانیاں وچ تاڑ کے کیدو آں دے حوالے نہ کرو۔ حیاتی وچ کوشش کرن تے اگے ودھن لئی راہ دیو۔

ناصر بلوچ دی کہانی ”بہر و پیا“ وچ دادو نائی دامنڈ اپرانے اخبار وچوں چودھری دی بیٹھک دے باہر کھلو کے اُچی آواز وچ خبر پڑھدا جیہدے وچ چوہدری دیاں بھیڑیاں کرتوتاں دا ذکر سی۔ خبر سُنن مگروں بیٹھک وچ سارے لوک چُپ کر گئے۔ چودھری مُنڈے نوں سولی تے چاڑھن دا حکم دتا۔ جدوں مُنڈے دے وڈکیاں چودھری نوں روکیا تاں چودھری اوہناں نوں کمی جانن پاروں تھوڑے جگرے والا آکھیا۔ پر مُنڈے پھانسی دے کلاوے وچ اپنا گانا آپ لاکے سٹ دتا۔ چودھری مُنڈے نے بہر و پیا آکھیا تاں مُنڈے دے پیو دی گل مزاحمت نال بھر پوری:

”نہیں چودھری بہر و پیا نہیں، میرا پُتر اے، میرا پچڑا اے۔ شمس اے،

منصور اے، سردا اے، دُلا اے، حق اے، سچ اے۔“ توں وی بہر و پیا

اے۔“

”نہیں چودھری“، پکھن والی ساری خلقت رل جاندی اے..... کلوڑے،

و پھرے، ودھدے لوک۔“ اسیں تے اے جی وی سمجھنے آں ایہہ بہر و پیا اے۔“

”تسیں ہمیش سانوں ایسے طرح بے سُر تا کر دے آئے او، اوئے چودھریو،

اوئے بہر و پیا“۔ (9)

کہانی سماج دے وڈیریاں تے چودھریاں دے رویاں دے خلاف مزاحمتی عمل اے جیہڑے مذہب نوں سیاست چکاوون واسطے ورتدے نیں۔ دادو نائی دے پُتر ہک تان کے چوہدری دا مقابلہ کیتا اے تے جان دین توں

وی نہ ڈریا۔ کنول مُشتاق دی کہانی ’بُگل دے چور وچ دو اچھے بندیاں دی کہانی اے جیہڑے اے کو پنڈ واسی سن۔ اک ماسٹر دا پتر جیہڑا پڑھ لکھ کے شہر وچ پانی دے محکمے وچ ملازم ہو گیا دو جا ’فتح محمد‘ مزدور بنیا اچانک دونواں دی ملاقات ہوئی تے فیر ملاقاتاں دا سلسلہ ٹریا۔ اک دن ’فتح محمد‘ نوں ٹھنڈ لگ گئی تے ماسٹر دا پتر کمبل دی بُگل مارے تندور تے آیا۔ فتح محمد دے پکھن تے ماسٹر دے پتر دسیا پئی کمبل اوس نوں تحفے وچ ملیا اے۔ فتح محمد کھڑا کھڑا کے ہسیا جدوں ماسٹر دا پتر ہسن دی وجہ پکھی تے آکھیا:

”میں اک نویں بندی کوٹھی وچ کم کر رہیا ساں او تھے وی سیمنٹ۔ ریت،  
بجری لوہے تے اتاں دے ٹرک وی تحفے وچ آندے سی۔ مستری کہندا  
ہوند اسی جیہڑا پنجاں ویلیاں دا نمازی سی کہ جیہناں نہیاں وچ حرام دی اٹ  
لگ جاوے، او تھے تے جھوٹھ دے ای کوٹ اُسردے نیں۔  
میں کوئی جواب دین دی بجائے نیویں پا کے اپنے کمبل دی بُگل نوں ہور  
گھٹ لیا۔ پراوہدیاں اکھاں میرے وچ گڈیاں ہونیاں سن۔ میں گل ولا  
کے کہیا۔

”دس فیر لینا ای ایہہ کمبل؟“

اوہنے کہیا۔ ”میں ٹھنڈ نال مر سکدا ہاں پر ایہہ دوزخ دا مچ نہیں سیک

سکدا“۔ (10)

ایس کہانی وچ فتح محمد دا کردار برائی تے رشوت دے خلاف مزاحمت اے۔ اوس ٹھنڈ نال مرنا قبول کیتا پر  
رشوت وچ ملے کمبل دی گرمائش توں بچن دی کوشش کیتی۔ افضل تو صیف دے کہانیاں دے مجموعے ’ٹاہلی میرے  
پچڑے‘ وچ شامل گانی والا طوطا تے باہر بلے مزاحمتی کہانیاں نیں۔ کہانی ’گانی والا طوطا‘ علامتی کہانی جس وچ گانی  
والا طوطا قوم دے اوس حکمران نوں ظاہر کیتا اے جیہڑا قوم نوں جاگرتی دیندا اے جویں کہ لکھارن لکھدی اے:

”ایس طرح ماڑیاں نما نیاں نیں بڑا کجھ سکھ لیا سی۔ ظلم تے امن کدے  
وی کٹھے نہیں رہ سکدے۔ ظلم مکاؤ، چین مکاؤ! جنگل دا عام نعرہ بن گیا۔ سو جھی

تے سمجھداری وچ ایہہ جنگل ہوراں نالوں بہت اگے نکل آیا سی۔“-(11)

افضل تو صیف ہوراں جنگل نوں پاکستان دی علامت ورتیا تے گانی والا طوطا پاکستان دے سابقہ حکمران دسیا جس قوم نوں باہر لے سماج تے اندرونی سازشاں توں بچاؤن لئی آواز چکی اپنے ملک دی ترقی لئی اڈواڈ ملکاں نال معاہدے کیتے تاں جے ترقی پذیر ملک اپنی حیاتی آپ جی سکے۔ کہانی ”باہر بلے“ وچ پاکستان وچ پناہ لین والے افغان مہاجرین دے غلط رویاں دے خلاف مزاحمت اے۔ آغا علی مدثر دی کہانی ”بلی دارون“ دامرکزی کردار دن رات اپنی روٹی پوری کرن لئی محنت کردا جدوں تھک ہار کے سوندا تاں بلی دے رون دی آواز اوہدی نیندر خراب کر دی۔ جمہوریت پسند سوچ پاروں اوہ بلی دے رون نوں برداشت کردا اوہدا دکھ وٹن لئی ددھ دا انتظام کرن داسوچیا۔ اوس کول اپنے بال نوں ددھ پیاں لئی پیسے نہیں سن۔ کئی واری اوہدے اندر بلی نوں مارن دا خیال اٹھیا تے مزاحمت ہوئی پئی اوہ جمہوریت دا علمبردار سی فیروہ کیوں آمر بن کے بلی نوں ختم کردا۔ اوہدے لفظاں توں ظاہر اے:

”جمہوریت پسند بن لئی آواز دی اڈیت نوں برداشت کرنا ضروری ہو گیا

سی تے آمر بن لئی بلی دی سنگھی نوں گھٹنا ضروری سی۔ بلی دی سنگھی تے

نونہر رکھنا اپنی سنگھی نوں گھٹنا سی“-(12)

درحقیقت کہانی دے مرکزی کردار اندر جمہوریت تے آمریت دی لڑائی دسدی اے۔ جدوں اوہ بلی نوں مارنا چاہندا تے اوہدے اندر جمہوریت اوس نوں جگاؤندی پئی اوہ آمر نہ بنے۔ بلی دارون، علامتی طور تے بندے دے اپنے بال دارون سی۔ غربت ہتھوں تنگ اوہدا دل بال لئی بلکداتے تکلیف وچ دسداتے بلی دارون اوہدے اندر دی مزاحمت سی۔ فرخندہ لودھی دے کہانیاں دے مجموعے ”ہردے وچ تریڑاں“ وچ شامل اللہ لوک، روگ اوڑے، وٹھ بھر کھلھ تے ہردے وچ تریڑاں مزاحمتی کہانیاں نیں۔ کہانی ”اللہ لوک“ وچ ہتھ نال کم کرن دی اُچھتا اُتے زور دتا گیا۔ کہانی دامرکزی کردار پیر جی، پیو، تفضل علی شاہ، دے الٹ اپنے جدی پشتی پیری مریدی والے پیشے نوں اپناؤن توں انکاری ہو گیا:

”ابا جی.....! میں تہاڈی پیڑھی نہیں جینا۔“ مطلب ایہہ سی میں اپنا چوگا

کدھروں ہوروں لہھاں گا“-(13)

فیر پیر جی دوبالاں دی ماں اک بیوہ سوانی 'اختری' نال ویاہ کیتا پر گھر والیاں نہیں قبولیا۔ کہانی وچ پیر جی مزاحمتی کردار نہیں جیہڑا سماج دیاں بنائیاں غلط رسماں تے رواجاً نوں روکداتے سچ راہیں حیاتی نوں بھالدا اے۔ کہانی "اُتر کاٹو! میں چڑھاں" وچ فرخندہ لودھی نے اُتر کاٹو! میں چڑھاں ورگی بچیاں دی کھیڈ راہیں دیس دی سیاست بیان کیتی اے جس وچ کدی مارشل لاء تے کدی جمہوریت دونوں راہیں لوکائی دا استحصال کیتا گیا۔ کہانی وچ لکھارن نے سیاسی شعور نوں اگھیرن دی کوشش کیتی اے لوکائی ایس اتر کاٹو! میں چڑھاں والی کھیڈ نوں سمجھنی چاہیدی اے تے اپنے لئی سدھی راہ کڈھنی چاہیدی اے۔ جمیل احمد پال دی "فیصلہ" اک مزاحمتی کہانی اے جس دا مرکزی خیال ویت نامی کہانی توں اے۔ افسانے وچ "چی من" دا کردار مضبوط سوانی اے جیہڑی جنگ دے دناں وچ اپنے ملک دی خدمت لئی ہر ویلے تیار رہندی۔ "چی من" دا بھراتے پیو جنگ وچ کم آچکے سن۔ کہانی وچ 'وانگ لی' 'چی من' نوں سینہا دتا گھر والے "لامویاں" یاں پُتر "ہومنگ" وچوں کسے اک نوں محاذ اُتے گھلے۔ ایہہ وی دسیا کہ واپسی ممکن نہیں۔ چی من بوہت سوچ وچار کیتا جد اوہدا گھر والا تے پُتر گھر پر تے تے اوہناں نوں روٹی کھاؤن دوران اوہدے دل اندر "وانگ لی" دے نال محاذ اُتے اپنے پُتر تے گھر والے وچوں کسے اک نوں گھلن بارے زبردست نفسیاتی مزاحمت دسدی اے:

خاوند! یاں پُتر!

پُتر! یاں خاوند!!

اوہنوں جاپیا اوہ فیصلہ نہیں کر سکے گی۔ فیر کیہ اوہ ساری صورت دواں

دے ساہمنے رکھدوے تے اوہناں نوں آپ فیصلہ کرن دوے؟

ایہہ وی نہیں۔ اوہنوں یقین سی کہ اوہدا خاوند تے پُتر اک دوہے دی خاطر

قربانی دینا گل معمولی سمجھن گے تے دوویں ہی جان نوں تیار ہو جاؤن گے

--- فیر..... فیر..... اوہ کیہ کرے؟؟"۔ (14)

افسانے وچ نفسیاتی مزاحمت دا عنصر اے آخر 'چی من' فیصلہ کیتا تے اوہ 'وانگ لی' دے چھاپا مار مرکز آپ

چلی گئی۔ ایہہ اوہ مزاحمت اے جیہڑی اوس کولوں اپنے ملک دیاں سرحدوں نوں دشمنوں توں بچاؤن تے اپنے بندے

تے پُتر دی محبت اُتے وطن دی محبت ورگے جذبے نوں غالب کر دی سی تے اک چنگا فیصلہ سی۔ احمد سلیم ہوراں دی کہانی ”اشتہاری“ وچ جوان چھتی ورھیاں دے گواچے سیاسی شعور نوں بھالیا۔ اوہنوں اک بابا ملیا جس اپنے مزاحمتی عمل راہیں راہ دکھایا۔

”نظام دے ظلم نے ماضی تے حال وچکارا یہہ کالے جنگل تان دتے نیں پر  
جدوں بندہ قدم چکدا اے ہنیرے دا خلا پاٹ جاندا اے تے بندے دے  
اگلے قدماں لئی تھیں بن جاندی اے“۔ (15)

جوان تے بڈھے نے ماضی تے اجوکے سسے دے سیاسی نظام بارے گلاں کیتا جیہدے وچ اوہناں دے وڈیاں انگریزاں دے خلاف مزاحمت کیتی۔ کہانی سماجی تے سیاسی حقیقتاں بارے جانکاری اے ماضی دے ہیرو بدھ مت، بھگت سنگھ تے وارث شاہ دی ہیر تے ملی۔ غلام دستگیر ربانی دی کہانی ”چڑیاں پھڑدے ہتھ“ اک سوانی دی مزاحمت ظاہر کر دی اے جیہڑی ساری حیاتی سفسے ویکھدی جوانی چڑھی۔ آخر اوہدے سفسے اک بندے پاروں چکنا چور ہو گئے۔ سوانی جنہوں حیاتی وچ ساتھ ملدیاں وی کلیاں ٹرنا پیا آخیر اوس آکھیا جے کراہیتھوں کلاے ای جانا اے تے کسے نوں سنگ جان دی لوڑ نہیں لکھدا اے:

”اوہ بزدل سی خورے ازلاں توں ای۔ فیراوہ اک ماں بنی۔ بھارے وجود  
والی نہ آکڑ نہ اڈن جوگی۔ پر نہیں، ازلاں توں ای انج دانہیں ہو سکدا۔ انج  
ہونداتے ساریاں چڑیاں مر جاندیاں تے گنوار ہس دے ہوئے“۔ (16)

منشایا دی کہانی ”گھگھوہ“ وچ اک بندے اپنے پُتر نوں کہانی سنائی۔ جس وچ گھگھی اپنے بال دے مرن اُتے وین کیتا۔ ایہہ وین اوس گھگھی دی شکاری دے خلاف مزاحمت سی جیہنے اوس دے ٹوٹرونوں مار دتا۔ کہانی توں متاثر ہو کے بال (سکو) گھگھی دیکھن دی ضد پھڑی پر گھگھی شہر وچ کدھرے نہ دی۔ پو پُتر نوں دلا سہ دتا پراوہدے اپنے لئی گھگھی اک مسئلہ بن گئی سی پئی گھگھیاں کدھر گئیاں۔ فیراوس جنگل دے محکمے وچ ملازم اک بلی نوں ٹیلی فون کیتا تے گھگھیاں بارے چھیا تاں اوہنے آکھیا:

”بعضے شہراں دیاں باگاں وچ کاں بہتے ہو گئے نیں تے جتھے کاں بہتے ہو

جان اوتھوں گھگھیاں نس جانداں نیں کیوں جے در اچھے کاں اوہناں

نمانیاں دے آئڈے پی جانداں نیں۔ (17)

علامتی ڈھنگ وچ لکھی مزاحمتی کہانی اے۔ جدوں کسے دھرتی اُتے کانواں وانگ ڈاڈھے حکمراناں دی حکمرانی ہو جاوے تے امن پسند گھگھی ورگے لوکاں دی نسل مُکان دی کوشش کیتی جاندا اے آخر امن پسند لوکاں دا کال پے جاندا اے۔ حبیب فائق دی کہانی ”روہی روپ نو یکلے خواب“ وچ نیندرتے جاگدی اکھ دے خواباں دی گل اے کیوں جے خواب ویکھنا انسان دی فطرت اے۔ کہانی وچ اچھے بندے دی گل اے جیہڑا پانی تے ریت دے خواب ویکھدا اے۔ پانی نوں خواب وچ ویکھنا سیانیاں موجب ترہہ دی علامت اے تے ریت سفر دی علامت اے۔ جد بندہ سندھ ساگر دے کنڈھے اڑیا اے تاں اوس نوں پانی وچوں آواز آئی جیہڑی ڈرتے بھودے خلاف مزاحمت اے:

”آپنی زبان بولن ای لوڑ ہے تاں۔ ایں پانی کوں ہوٹھاں نال لاگھن۔ اے

بول پوسن توں بول پوسیں۔ تیڈی چپ وی بول پوسی۔ جے توں آپ بول

پیوں تاں۔ اے سارا وسیب وی بول پوسی۔ (18)

کہانی وچ روہی وسیب دے مسئلایاں دے خلاف مزاحمت اے تے نال لکھاری نے اپنی ہوند نوں سیہان دی گل کیتی اے۔ افضل توصیف ہوراں دے کہانیاں دے مجموعے ”25 واں گھنٹا“ وچ شامل ’نویدہ‘ تے ”چنچھوواں گھنٹا“ وچ مزاحمت دا عنصر بھر پور اے۔ ”نویدہ“ کہانی وچ اک غریب سوانی ”نویدہ“ دی اپنے امیر گھر والے تے اوہدی پہلی گھر والی دے غلط رویے دے خلاف مزاحمت اے۔ نویدہ دا گھر والا تے اوہدی پہلی گھر والی نویدہ دے کولوں اوہدے بالاں نوں کھونا چاہندا اے نویدہ اپنے بالاں سمیت خود کشی کر لیتی۔ نویدہ امیراں دے مونہہ تے چپڑ ماری۔ جیہڑے دولت دے سرتے غریباں دے دلاں نوں اُجاڑ دے نیں۔ ”چنچھوواں گھنٹا“ کہانی وچ دو بندیاں دی گل کتھ راہیں عام لوکاں تے سُرخیاں دی سوچ وچ پائے جان والے فرق نوں مزاحمتی انداز وچ بیان کیتا اے۔ ایس توں اڈدیاں توں سک جاؤن والے پانی تے سامراجی طاقتاں دے تیجی دُنیا تے قابض ہون بارے مزاحمت اے نال ای پنجابی بولی نوں گنوار آکھن والیاں دے خلاف بھڑاس کڈھی اے۔ کہانی کارن پہلے جنے راہیں دو جے

جنے دی گھگھیاں نال محبت تے نال ای اوہناں دی بے بسی بارے مذاق اُڈان دے عمل دے خلاف مزاحمتی روڈیے  
ظاہر کیتے نیں:

”موسم دی فیشن۔ فریڈم آف تھٹ، ٹیبیل میوز، چاہ دی چسکی یاں کوئی ہور  
چسکی، ہل اسٹیشن ایٹ ہوم ایسے توں یاد آئے اپنی ہسٹری دے کئی رائٹ آنر  
یہیل، خان بہادر، رائے بہادر، ہور سر دے خطاباں والے وڈے لوکی جہناں  
دی سیاست نے بڑا اٹھیر کیتا پر اوس سیاست دیاں شروعات موسم دے  
احوال توں ای ہونیاں سن۔“ (19)

الیاس گھسن دیاں کہانیاں دے مجموعے ”پنڈ دی لُج“ وچ شامل کہانی ’ڈھوڈرکاں‘ علامتی طور تے ’ڈیسٹرکاں‘  
مقامی تے ’ڈھوڈرکاں‘ باہروں آؤن والے لوکاں دی علامت نیں۔ ڈیسٹرکاں کٹھے ہو کے دھرتی تے ایٹھوں دیاں  
فصلاں نوں ڈھوڈرکاواں کولوں بچاؤندے پر ڈھوڈرکاں فیروہناں دی فصل برباد کرن توں باز نہ آؤندے۔ کہانی وچ  
دھرتی، اوہدی ماں بولی تے ہوند نوں بچاؤن لئی علامتی طور تے مزاحمتی رنگ دسد اے۔ کہانی ”اِل کوکو“ وچ دے  
دوران جنم لین والی مذہبی مزاحمت اے۔ ”پاہر و کوکو کدا ہے.....“ کہانی وچ اک پاسے ماں بولی دی حفاظت تے  
دوجے پاس زمانے دی بے بسی دے خلاف مزاحمت اے۔ افضل توصیف دی کہانی ”ہوم لیس“ اجیہی سوانی دی  
مزاحمت اے۔ جنہوں دیس دی ونڈ ویلے مسئلیاں داسا مناسی۔ بطور لکھاری، کالم نویس، کہانی کار، ملکہ اندر ہون  
والے ظلم تے زیادتیاں بارے گل کتھ تے تاریخ دے اوہناں کرداراں اُتے چانن پایا اے جیہڑے سورمیاں وانگ  
آزادی لئی لڑے۔ کہانی کار نے ہوم لیس دے لفظ راہیں پنجاب، کوئٹہ، افغانستان وچ ہوئے ظلم نوں سامنے لیاؤن  
داجتن کیتا اے۔ پاکستان وچ مارشل لاء دے حالات وچ شعور رکھن والیاں دی مزاحمت اے۔

”اک تافلا چل رہیا سی۔ کوئی جیل ول گیا۔ کوئی جلا وطنی ول، کسے دے پیر  
نوں بیڑی لگی۔ کسے نوں ہتھ کڑی، کسے دی کند تے کوڑے دی لاس پئی، کوئی  
پھٹے لگا۔ اوہ سارے ای چنگے لوک سگے، سیاسی ورکرز، رائٹرز، ٹیچرز، جرنلسٹ  
، جمہوریت لئی جدوجہد کرن والے کئی پروفیسر کئی وکیل.....“ (20)

کہانی کارن نے اپنے آپ نوں ہوم لیس ظاہر کر کے دسیا کہ اوہنوں آزادی مگروں وی کدھرے پناہ نہ ملی۔ اوس اپنے دور دے پاکستان دے حالات وچ مارشل لاء دے خلاف مزاحمتی روڈیہ اپنایا جس پاروں اوہنوں جیل وی کٹنی پئی۔ رفعت دی کہانی ”وچھڑی کوچ“ وچ دیس دی ونڈ ویلے گڑیاں نال ہون والے دھرونوں بیان کیتا گیا اے۔ مرکزی کردار ’خورشید‘ نوں بھارتی فوجی نے اوہدے بھرا ہتھوں کھولیا۔ جدوں پاکستان بنیا تاں اوس گھرو اک جرنلسٹ سوانی راہیں اپنی بھین نوں لہیا۔ آخر جدوں اپنی بھین ”خورشید“ نال ملیا تاں اوہدی بھین خورشید اپنے نال واڑن والے حالات دے پیش نظر مزاحمت کیتی:

”یہ تاں پاکستان اے..... مینوں پاکستان وچ وی اندر ای جانا پوے گا

..... مینوں چھڈ دے ٹالے.....“

پر خورشید..... اندر تاں تیرا ویرا اے..... تینوں بھین.....

اوہ پاگل گڑی ٹھاہ ٹھاہ کر کے ہس پئی.....

”بھولے..... تینوں پتا نہیں لگا..... بھین بھراواں داساک تاں مک گیا

اے تے ایس گھرونوں آکھ دے ہن مینوں کسے وی اندر جان دی سدھر

نہیں رہی.....!“۔ (21)

پروین ملک دی کہانی ”تال“ وچ زنائی دے کردار راہیں اوس دور دی گل کیتی گئی اے جس دور وچ واسطے گل کرنا معیوب سی۔ جیہڑا جمہوریت دی گل کرداسی اوہدا مقدر جیل سی۔ کہانی دامڈھ ای مزاحمتی رنگ توں بھیا گیا۔ پروین ملک نے کہانی دی ہیروئن دے نال نال اوہدے ساتھیاں دی مارشل لاء دے خلاف مزاحمت وی اگھیڑی اے جیہڑے راتاں نوں کندھاں اُتے جمہوریت دی بحالی لئی پوسٹر لاؤنڈے نیں۔ تاں جے سیاست وچوں بو مک سکے لیڈراں دے دلاں توں اُلی تھ سکے تے اوہ اپنے ملک لئی کجھ کر سکے۔ پروین ملک دی دوجی کہانی ”ٹالھی تے میرے بچڑے“ وچ گھگھی دی زبانی معاشی سیاسی تے سماجی مسئلیاں دے خلاف مزاحمت دسدی اے۔ کہانی وچ گھگھی دا اپنی ماں نوں بلانا علامتی طور تے پاکستان دی آزادی تے قائد اعظم نوں مخاطب کرنا دسد اے۔ قائد اُسی آزاد فضا وچ ساہ لین لئی آزاد ملک دتا پر آزاد دھرتی اندر وی سکھ نہیں ملیا۔ اپنا ملک ہوندیاں وی غلام ای رہے۔ یعنی مارشل لاء



راہیں لوکاں کولوں ہوند کھولئی گئی آخیر وچ ٹھنڈی ہوا چلن نال بوہا کھلیا تے گھگھی خوش ہوئی۔ ایہہ راہ اوس لئی کھلا تاں بے اوہ اپنے بالاں لئی ان پانی حاصل کر سکے۔ ایس تھان گھگھی دی سوچ اوس وچوں مزاحمت دارنگ دسد اے۔

”دکھرے میں جنت وچ تاں نہیں آگئی۔ پر میں موئی کدوں آں۔ جدوں

تیکر میرے بالاں دے ڈھڈ خالی نیں میں کوں مر سکتی آں۔“ (22)

ایس کہانی وچ مارشل لاء دور وچ غربت دی گل اے جدوں عام لوکاں نوں کھان نوں نہیں لبھدا امیراں دیاں تجوریاں بھریاں ہون۔ فیر گھگھی راہیں ماں دی مزاحمت ہی دکھائی جائے گی جیہڑی اپنے بالاں دا ڈھڈ بھرن لئی ہر کوشش کردی اے۔ اکبر لاہوری دی کہانی ”جنگل وچ جمہوریت“ علامتی اے جس وچ سماج اندر جنگل ورگے قانون دے خلاف شیر راہیں مزاحمت کیتی گئی جیہڑا جمہوریت راہیں جنگل دے کمزور راں نوں حق دینا چاہندا پر زور آور غلط طریقیاں راہیں بکسے غائب کروا دیندا جہد اکوئی نتیجہ نہ نکلد ا۔ کہانی وچ شیر مزاحمتی رد عمل رکھدا سی کیوں بے اوہ سماج وچ بدل لئی جمہوریت چاہندا سی۔ آخری فقرہ جس اُتے کہانی مکی اوہ مزاحمت اے:

”سننے آں پئی پھیروی چونناں ضرور ہون گیاں تے اوڑک جنگل وچ جمہوریت

قائم ہو کے رہے گی۔“ (23)

محمود احمد قاضی دی کہانی ’بادشاہ‘ وچ سماجی تے سیاسی نظام وچ موجود خرابیاں دے خلاف مزاحمت نوں بیان کیتا گیا اے۔ کہانی دے مرکزی کردار بشر نوں رشوت دین تے مجبور کیتا گیا۔ بندہ بشر نوں بادشاہ تیک اپڑن لئی ہر راہ اُتے رشوت دے طور تے سکے خرچ کرنے پئے نیں۔ آخیر بندہ بشر قبیلے دے لوکاں دے کم لئی لیاے پیسے رشوت وچ مکا کے بالکل فارغ ہو گیا جد حق نہ ملیا تاں اوس بادشاہ دے خلاف مزاحمت کردیاں اوس نوں ماردتا تے کرسی تے بہہ گیا۔ کہانی ”کھیڈ ہوری اے“ وچ مذہب دی اصل روح دا استحصال کرن والیاں دے خلاف مزاحمت اے۔ انجیہ نظام بارے جیہدے وچ ہر پاسے صفائی تے سکون سی حق لئی آواز نہیں چک داسی۔ جدوں انجیہ صاف ستھرے سماج وچ قید لوکاں نوں حق تے آزادی نہیں ملدی اوہ قید وچ جیون دی تھان آزاد فضا وچ مرنا پسند کردے نیں۔

ڈسٹ الرجی دا مریض جیہڑا سماج بارے شعور رکھدا سی اوس اپنی ہوند دی گل کیتی:

”نہیں سانوں قید دی زندگی نہیں ازادی دی موت قبول اے۔“ (24)

محمد منشا یاد دی کہانی ”اک انتھا کھوہ“ وچ کُتے دی کہانی اے جیہڑا بھکھ ہتھوں نڈھال ہو کے روٹی دی بھال لئی پھر داسی۔ اوہنوں کوٹھیاں وچ نبھے ولیتی کتیاں دا سمنا کرنا پیا جیہڑے اوہنوں دیسی ہون پاروں بُرا بھلا آکھدے۔ اخیر اوہ اپنی بھکھ لئی مزاحمت کر دیاں کجھ روٹیاں لہسن وچ کامیاب ہو گیا:

”اوہنے اگے ودھ کے بڈھے تے حملہ کر دتا۔ بڈھا ڈر کے ڈگ پیاتے اٹھ کے نس گیا۔ اوہ بہت خوش ہو یا۔ اوہنے اک اک کر کے ساریاں روٹیاں اک تھڑے تھلے اڑیاں تے پھیرا رام نال بہہ کے کھان لگ پیا“۔ (25)

کہانی وچ کُتے راہیں جاندار دی گل کیتی گئی اے جس نوں کھان نوں نہ لہھے تے بھکھ پاروں بے حال ہو کے مزاحمت کر دیاں دو جے ہتھوں رزق کھو کھاندا اے۔ ظل ہما بخاری دی کہانی ”اپنا کوئی نہ“ وچ ’کوثر‘ مزاحمتی کردار اے۔ جیہڑی لوکاں دے گھر کم کرن دے نال نال اپنی عزت دی راکھی کر دی سی۔ اوہ اک کوٹھی وچوں کم کر کے باہر آئی تاں اوس دے راہ وچ سائیکل والا آ گیا جس نوں سائیکل تے بہن لئی آ کھیا پرسوانی دا مزاحمتی روئیہ ایس طرحاں ظاہر ہو یا:

”رُک اتھے میں اج تینوں پلس دے۔ لٹر پوا کے چھڈا گی۔ ٹھیس نہ ہن۔ کوثر بھیری چیتی وانگوں اوہدے کھتے پے گئی فیر بولی، بٹھہر جا ہن کتھے پیا جانا ایس سائیکل اُتے ماں نوں تے بٹھالے“۔ (26)

کہانی وچ سوانی دا بندہ اپنی ماسی دی دھی نوں پسند کر داسی ہر ویلے ماسی دے مرن مگروں اوس دیاں لوڑاں پوریاں کردار ہندا۔ پر ایس دے باوجود کوثر کسے وی مرد ولے نہ ودھدی۔ اوس پھڑ کے اوس دے مونہہ تے ٹھاہ چپڑ ماری۔ درحقیقت ایہہ مزاحمت اوس سوانی دے کھرے ہون دی علامت سی۔ مقصود ثاقب دی کہانی ”پان سرڈی“ وچ اک نوجوان ”رحمؤ“ اپنی ہونددی سیہان مگروں اپنے مالکاں اگے اپنے حق لئی کھلو گیا۔ رحمودے بڈھڑے پیو راٹھاں دی اولاد نوں گھوڑی چڑھنا سکھیا۔ اک دن راٹھاں ’رحمونوں پانی وچوں مُرغابیاں کڈھن لئی آ کھیا تاں اوہنے انکار کر دتا۔ راٹھاں اوہنوں گولیاں مار کے قتل کر دتا اوہ اپنے کمیاں دے مونہوں نہ نہیں سندے سن۔ بڈھڑا تے رحمودی گھر والی ’ستاں‘ دونویں اوہناں راس منڈلی والیاں دی بھال وچ گھروں نکلے تاں جے اوہ رحمودا نگ اپنی ہونددی

نوں بھال سکن۔ بڈھڑے اسٹیشن تے ملن والے سائیں نوں ساری گل دی۔ سائیں اوہناں دونوں نوں نہ تے سوہرے نوں روکیا شہر اک کھو بھا اے ایہدے وچ جیہڑا اوڑیا اوہ کدی نہیں پرتیا۔ آخر بڈھڑے ستاں نوں پرت جاؤن تے حق نکاح کرن لئی آکھیا۔ ستاں اوس دی گل نہیں نہ منی گھر والے نال اپنی وفا بارے مزاحمت کیتی:

”چاچا توں کہو جیہیاں گلیں کڈھد اپیا ایس مونیوں۔ رحونوں ٹوہے وچوں

مرغائیاں کڈھد یاں کوئی سپ تے نہیں ہا لڑیا جیہڑا میں پرت جاواں

چکھانہہ اپنے ماییاں کول۔ اوہنوں راٹھاں دیاں بند و قیں ماریا اے۔ میں

تیرے نال ای جا ساں شہر۔“ (27)

مکڑواں دی زور آور راٹھاں دے خلاف مزاحمت اے جہاں جوان نوں صرف اک حکم نہ منن تے مارتا بڈھڑا تے ستاں وہ سن جیہڑے اپنی ہوند بھالن ٹردے نیں۔ زبیر احمد دی کہانی ”کبوتر بنیرے تے گلیاں“ وچ مزاحمت دے ہلکے جھلکارے نیں۔ کہانی وچ وٹالے دی ماسی عیشاں دی گل اے جنہوں آزادی مگروں رہن سہن دے مسئلیاں داسا ہمناسی۔ اوس دے نکلے پتر راہیں آمریت دے خلاف مزاحمت دکھائی گئی اے:

”نکا یونیورسٹی وچ سی تے میتھوں چار پنچ ورھے وڈا ہونا اے۔ فوجی آمر

دی کتیا کتیا ہوئی تاں اوہ یونیورسٹی وچ پڑھد اسی۔ ساڈے محلے وچوں پہلا

جلوس اوس ای کڈھیا پرسا نوں سکولی پڑھیاں نوں لاٹ صاحب دے

دفتر وں اگے جان دی منا ہی سی تے اوہ سائیں ساریاں نوں دابا مار کے

پچھانہہ گھل دیندا۔“ (28)

جہاں نے پاکستان بنن لئی قربانیاں دتیاں اوہناں نوں سیاسی شعور سی پئی آمریت اوہناں لئی موت اے تے اوہناں نوں جمہوریت داسا تھ دینا اے۔ جدوں پاکستان دے سابق وزیر اعظم پھلے لایا گیا تاں جمہوریت دے چاہیواناں دا مزاحمتی عمل ماسی عیشاں تے اوس دے پتر پوپے راہیں سامنے آیا۔ زبیر احمد نے پاکستان بنن ویلے توں لے کے اجو کے دور تیک جنم لین والے مسئلیاں تے سیاسی جبر دے خلاف لوکاں دی مزاحمت نوں پوپے تے ماسی عیشاں دے کرداراں راہیں اگھیریا۔ جہدا جھنڈا ر بوہت وشال اے۔ عام لوکاں دی ہوند تے حق لئی جاگرتی تے

مزاحمت سیاسی، تاریخی، معاشی، سماجی، مذہبی تے ثقافتی ہر پدھر اُتے بھرنویں نیں۔ کہانی کاراں باریک بینی نال نفسیاتی مزاحمت دے مشاہدے نوں انوکھے تے نویکلے ڈھنگ نال کہانیاں وچ سمویاتے منکھی لاشعور وچ لگیاں گھنڈیاں نوں ڈاڈھے سوہنے ڈھنگ پیش کیتا۔ پنجابی کہانی کاراں مزاحمت دے ہر رنگ نوں بیان کرن دی کوشش کیتی جس توں پاکستانی قوم دے شعور تے سوچ وچاردی پکیائی تے اُچھتا اُگھڑدی اے۔

### حوالے

1. Nazar Fatima, Kaghaz di Zanjeer, Lahore: Punjab Publishers, 1972, P:11
2. Ibid, P:110-111
3. Mussarat Kalanchwi, Uchi dharti juka Asman, Bahawal Pur: Saraiki Library, 1976, P:104
4. Ghulam Mustafa Bismil, Hasdiyan Soolan, Gujranwala: Punjabi Adabi Markaz, 1976, P:98
5. Halida Malik, Zulfan Chaley Chaley, Rawalpindi: Apna Adara, Ashait Pehli war, 1977, P:26
6. Babu Javed Girjakhi, Bo Kata, Gujranwala: Punjabi Adabi Markaz, 1981, P:91-92
7. Babu Javed Girjakhi, Zinda Tasveeran, Lahore: Punjnad Academy, 1983, P:22
8. Nimat Ahmar, Basanti, Faisalabad: Adara Adab o Fan, 1985, P:29
9. Nasir Baloch, Seetiyen Akhan Wale, Lahore: Pakistan Punjabi

- Adabi Board, 1986, P:33-34
10. Kanwal Mushtaq, Main te Main, Lahore: Pakistan Punjabi Adabi Board, P:100-101
  11. Afzal Toseef, Tahli Mary Bachray De, Lahore: Nigarshat, 1998, P:48
  - 12.. Agha Ali Mudasar, Chitey Lirey Mailey Lok, Lahore: Swaira video and Publishers, 1990, P:48
  13. Farkhanda Lodhi, Hirdey wich Tarairan, Lahore: Pakistan Punjabi Adabi Board, 1995, P:27-28
  14. Jameed Ahmed Paul, Wapsi Da Safar, Lahore: Ravel Publication, 1995, P:91-92
  15. Ahmad Saleem, Ishtihari, Fahar Zaman, Mazahmati Adab Punjabi, Islamabad: Acadmi Adabiat Pakistan, Jild 2, Shumara 2, 1995, P:94
  16. Ghulam Dastgeer Rabani, Chiryan Phardey Hath, Fahar Zaman, Mazahmati Adab Punjabi, Islamabad: Acadmi Adabiat Pakistan, Jild 2, Shumara 2, 1995, P:128
  17. Mansha Yaad, Ghughu Ghu, Fahar Zaman, Mazahmati Adab Punjabi, Islamabad: Acadmi Adabiat Pakistan, Jild 2, Shumara 2, 1995, P:147
  18. Habib Faiq, Rohi Roop Nawaikley Khawb, Fahar Zaman, Mazahmati Adab Punjabi, Islamabad: Acadmi Adabiat Pakistan, Jild

- 2, Shumara 2, 1995, P:285
19. Afzal Toseef, 25wan Ghanta, Lahore: Adara Punjabi Zaban Te Saqafat, 1998, P:286
  20. Afzal Toseef, Aman Wale Milan Gey, Lahore: Adara Punjabi Zaban te Saqafat, 2003, P:34
  21. Rifat, Bati Wala Chowk, Lahore: Institute of Punjabi Language and Culture, 2003, P:31-32
  22. Parveen Malik, Nikey Nikey Dukh, Lahore: Pakistan Punjabi Adabi Board, 2004, P:39
  23. Akbar Lahori, Akbar Kahaniyan, Lahore: Pakistan Punjabi Adabi Board, 2006, P:114
  24. Mehmood Ahmad Qazi, Darya, Lahore: Suchait Kitab Ghar, 2007, P:67
  25. Muhammad Mansha, Waghda Pani, Lahore: Sanj Publications, Dooji War, 2009, P:33
  26. Ziley Huma Bukhari, Chado Rehn Diyo, Lahore: Suchait Kitab Ghar, 2011, P:9
  27. Maqsood Saqib, Kahaniyan, Lahore: Suchait Kitab Ghar, Dooji War, 2013, P:30-31
  28. Zubair Ahmad, Banairey Te Ghalian, Lahore: Sanj Publications, 2013, P:48